

નવપદાર્થપૂર્વક મોક્ષમાર્ગપ્રિપંચવર્ણન

[હવે આ બીજા શ્રુતસ્કંધને વિષે શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ-
વિરચિત ગાથાસૂત્ર શરૂ કરવામાં આવે છે:]

આ, આપ્તની સ્તુતિપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા છે.

શિરસા નમી અપુનર્જનમના હેતુ શ્રી મહાવીરને,
ભાષું પદાર્થવિકલ્પ તેમ જ મોક્ષ કેરા માર્ગને. ૧૦૫.

અન્વયાર્થ :—અપુનર્ભવના કારણ શ્રી મહાવીરને શિરસા વંદન
કરીને, તેમનો પદાર્થભેદ (—કાળ સહિત પંચાસ્તિકાયનો નવ પદાર્થરૂપ
ભેદ) તથા મોક્ષનો માર્ગ કહીશ. ॥૧૦૫॥

પ્રથમ, મોક્ષમાર્ગની જ આ સૂચના છે.

સમ્યક્ત્વજ્ઞાન સમેત ચારિત રાગદ્વેષવિહીન જે,
તે હોય છે નિર્વાણમારગ લબ્ધબુદ્ધિ ભવ્યને. ૧૦૬.

અન્વયાર્થ :—સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનથી સંયુક્ત એવું ચારિત્ર—
કે જે રાગદ્વેષથી રહિત હોય તે, લબ્ધબુદ્ધિ ભવ્યજીવોને મોક્ષનો માર્ગ
હોય છે. ॥૧૦૬॥

આ, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની સૂચના છે.

‘ભાવો’ તણી શ્રદ્ધા સુદર્શન, બોધ તેનો જ્ઞાન છે,
વધુ રૂઢ માર્ગ થતાં વિષયમાં સામ્ય તે ચારિત્ર છે. ૧૦૭.

અન્વયાર્થ :—ભાવોનું (—નવ પદાર્થોનું) શ્રદ્ધાન તે સમ્યક્ત્વ છે;
તેમનો અવબોધ તે જ્ઞાન છે; (નિજ તત્ત્વમાં) જેમનો માર્ગ વિશેષ રૂઢ
થયો છે તેમને વિષયો પ્રત્યે વર્તતો સમભાવ તે ચારિત્ર છે. ॥૧૦૭॥

આ, પદાર્થોનાં નામ અને સ્વરૂપનું કથન છે.

બે ભાવ—જીવ અજીવ, તદ્ગત પુણ્ય તેમ જ પાપ ને
આસરવ, સંવર, નિર્જરા, વળી બંધ, મોક્ષ—પદાર્થ છે. ૧૦૮.

અન્વયાર્થ :—જીવ અને અજીવ—બે ભાવો (અર્થાત્ મૂળ પદાર્થો) તથા તે બેનાં પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ ને મોક્ષ—એ (નવ) પદાર્થો છે. ॥૧૦૮॥

આ, જીવના સ્વરૂપનું કથન છે.

જીવો દ્વિવિધ—સંસારી, સિદ્ધો; ચેતનાત્મક ઉભય છે;
ઉપયોગલક્ષણ ઉભય; એક સદેહ, એક અદેહ છે. ૧૦૯.

અન્વયાર્થ :—જીવો બે પ્રકારના છે: સંસારી અને સિદ્ધ. તેઓ ચેતનાત્મક (—ચેતનાસ્વભાવવાળા) તેમ જ ઉપયોગલક્ષણવાળા છે. સંસારી જીવો દેહમાં વર્તનારા અર્થાત્ દેહસહિત છે અને સિદ્ધ જીવો દેહમાં નહિ વર્તનારા અર્થાત્ દેહરહિત છે. ॥૧૦૯॥

આ, (સંસારી જીવોના ભેદોમાંથી) પૃથ્વીકાયિક વગેરે પાંચ ભેદોનું કથન છે.

ભૂ-જલ-અનલ-વાયુ-વનસ્પતિકાય જીવસહિત છે;
બહુ કાય તે અતિમોહસંયુત સ્પર્શ આપે જીવને. ૧૧૦.

અન્વયાર્થ :—પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગ્નિકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય—એ કાયો જીવસહિત છે. (અવાંતર જાતિઓની અપેક્ષાએ) તેમની ઘણી સંખ્યા હોવા છતાં તેઓ બધીયે તેમાં રહેલા જીવોને ખરેખર પુષ્કળ મોહથી સંયુક્ત સ્પર્શ આપે છે (અર્થાત્ સ્પર્શજ્ઞાનમાં નિમિત્ત થાય છે). ॥૧૧૦॥

પૃથ્વીકાયિક વગેરે પંચવિધ જીવોના સ્થાવર-ત્રસપણાસંબંધી કથન કહે છે.

ત્યાં જીવ ત્રણ સ્થાવરતનુ, ત્રસ જીવ અગ્નિ-સમીરના;
એ સર્વ મનપરિણામવિરહિત એક-ઈન્દ્રિય જાણવા. ૧૧૧.

અન્વયાર્થ :—તેમાં, ત્રણ (પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક ને વનસ્પતિ-કાયિક) જીવો સ્થાવર શરીરના સંયોગવાળા છે તથા વાયુકાયિક ને અગ્નિકાયિક જીવો ત્રસ છે; તે બધા મનપરિણામરહિત એકેન્દ્રિય જીવો જાણવા. ૧૧૧૧।

આ, પૃથ્વીકાયિક વગેરે પાંચ (—પંચવિધ) જીવોના એકેન્દ્રિયપણાનો નિયમ છે.

આ પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવનિકાય પાંચ પ્રકારના,
સઘળાય મનપરિણામવિરહિત જીવ એકેન્દ્રિય કહ્યા. ૧૧૨.

અન્વયાર્થ :—આ પૃથ્વીકાયિક વગેરે પાંચ પ્રકારના જીવનિકાયોને મનપરિણામરહિત એકેન્દ્રિય જીવો (સર્વજ્ઞ) કહ્યા છે. ૧૧૨।

આ, એકેન્દ્રિયોને ચૈતન્યનું અસ્તિત્વ હોવા સંબંધી દૃષ્ટાંતનું કથન છે.

જેવા જીવો અંડસ્થ, મૂર્છાવસ્થ વા ગર્ભસ્થ છે;
તેવા બધા આ પંચવિધ એકેન્દ્રિ જીવો જાણજે. ૧૧૩.

અન્વયાર્થ :—ઈંડાંમાં વૃદ્ધિ પામતાં પ્રાણીઓ, ગર્ભમાં રહેલાં પ્રાણીઓ અને મૂર્છા પામેલા મનુષ્યો, જેવાં (બુદ્ધિપૂર્વક વ્યાપાર વિનાનાં) છે, તેવા એકેન્દ્રિય જીવો જાણવા. ૧૧૩।

આ, દ્વીન્દ્રિય જીવોના પ્રકારની સૂચના છે.

શંબૂક, ઈપો, માતૃવાહો, શંખ, કૃમિ પગ-વગરના
—જે જાણતા રસસ્પર્શને, તે જીવ દ્વીન્દ્રિય જાણવા. ૧૧૪.

અન્વયાર્થ :—શંબૂક, માતૃવાહ, શંખ, છીપ અને પગ વગરના કૃમિ—કે જેઓ રસ અને સ્પર્શને જાણે છે તેઓ—દ્વીન્દ્રિય જીવો છે. ॥૧૧૪॥

આ, ત્રીન્દ્રિય જીવોના પ્રકારની સૂચના છે.

જૂ, કુંભી, માકડ, કીડી તેમ જ વૃશ્ચિકાદિક જંતુ જે રસ, ગંધ તેમ જ સ્પર્શ જાણે, જીવ ત્રીન્દ્રિય તેહ છે. ૧૧૫.

અન્વયાર્થ :—જૂ, કુંભી, માકડ, કીડી અને વીંછી વગેરે જંતુઓ રસ, સ્પર્શ અને ગંધને જાણે છે; તે ત્રીન્દ્રિય જીવો છે. ॥૧૧૫॥

આ, ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પ્રકારની સૂચના છે.

મધમાખ, ભ્રમર, પતંગ, માખી, ડાંસ, મચ્છર આદિ જે, તે જીવ જાણે સ્પર્શને, રસ, ગંધ તેમ જ રૂપને. ૧૧૬.

અન્વયાર્થ :—વળી ડાંસ, મચ્છર, માખી, મધમાખી, ભ્રમરા અને પતંગિયાં વગેરે જીવો રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને જાણે છે. (તે ચતુરિન્દ્રિય જીવો છે.) ॥૧૧૬॥

આ, પંચેન્દ્રિય જીવોના પ્રકારની સૂચના છે.

સ્પર્શાદિ પંચક જાણતાં તિર્યચ-નારક-સુર-નરો —જળચર, ભૂચર કે ખેચરો—બળવાન પંચેન્દ્રિય જીવો. ૧૧૭.

અન્વયાર્થ :—વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દને જાણનારાં દેવ-મનુષ્ય-નારક-તિર્યચ—જેઓ જળચર, સ્થળ-ચર કે ખેચર હોય છે તેઓ—બળવાન પંચેન્દ્રિય જીવો છે. ॥૧૧૭॥

આ, ઈન્દ્રિયોના ભેદની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલા જીવોનો ચતુર્ગતિસંબંધ દર્શાવતાં ઉપસંહાર છે.

નર કર્મભૂમિજ ભોગભૂમિજ, દેવ ચાર પ્રકારના, તિર્યચ બહુવિધ, નારકોના પૃથ્વીગત ભેદો કહ્યા. ૧૧૮.

અન્વયાર્થ :—દેવોના ચાર નિકાય છે, મનુષ્યો કર્મભૂમિજ અને ભોગભૂમિજ એમ બે પ્રકારના છે, તિર્યચો ઘણા પ્રકારનાં છે અને નારકોના ભેદ તેમની પૃથ્વીઓના ભેદ જેટલા છે. ॥૧૧૮॥

અહીં, ગતિનામકર્મ અને આયુષકર્મના ઉદયથી નિષ્પન્ન થતાં હોવાથી દેવત્વાદિ અનાત્મસ્વભાવભૂત છે એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

ગતિનામ ને આયુષ્ય પૂર્વનિબદ્ધ જ્યાં ક્ષય થાય છે,
ત્યાં અન્ય ગતિ-આયુષ્ય પામે જીવ નિજલેશ્યાવશે. ૧૧૯.

અન્વયાર્થ :—પૂર્વબદ્ધ ગતિનામકર્મ અને આયુષકર્મ ક્ષીણ થતાં જીવો પોતાની લેશ્યાને વશ ખરેખર અન્ય ગતિ અને આયુષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૧૯॥

આ ઉક્ત જીવવિસ્તારનો ઉપસંહાર છે.

આ ઉક્ત જીવનિકાય સર્વે દેહસહિત કહેલ છે,
ને દેહવિરહિત સિદ્ધ છે; સંસારી ભવ્ય-અભવ્ય છે. ૧૨૦.

અન્વયાર્થ :—આ (પૂર્વોક્ત) જીવનિકાયો દેહમાં વર્તનારા અર્થાત્ દેહસહિત કહેવામાં આવ્યા છે; દેહરહિત એવા સિદ્ધો છે. સંસારીઓ ભવ્ય અને અભવ્ય એમ બે પ્રકારના છે. ॥૧૨૦॥

આ, વ્યવહારજીવત્વના એકાંતની પ્રતિપત્તિનું ખંડન છે (અર્થાત્ જેને માત્ર વ્યવહારનયથી જીવ કહેવામાં આવે છે તેનો ખરેખર જીવ તરીકે સ્વીકાર કરવો ઉચિત નથી એમ અહીં સમજાવ્યું છે).

રે! ઈન્દ્રિયો નહિ જીવ, ષડ્વિધ કાય પણ નહિ જીવ છે;
છે તેમનામાં જ્ઞાન જે બસ તે જ જીવ નિર્દિષ્ટ છે. ૧૨૧.

અન્વયાર્થ :—(વ્યવહારથી કહેવામાં આવતા એકેન્દ્રિયાદિ તથા પૃથ્વીકાયિકાદિ 'જીવો'માં) ઈન્દ્રિયો જીવ નથી અને છ પ્રકારની શાસ્ત્રોક્ત

કાયો પણ જીવ નથી; તેમનામાં જે જ્ઞાન છે તે જીવ છે એમ (જ્ઞાનીઓ) પ્રરૂપે છે. ॥૧૨૧॥

આ, અન્યથી અસાધારણ એવાં જીવકાર્યોનું કથન છે (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોથી અસાધારણ એવાં જે જીવનાં કાર્યો તે અહીં દર્શાવ્યાં છે).

જાણો અને દેખો બધું, સુખ અભિલષે, દુઃખથી ડરે,
હિત-અહિત જીવ કરે અને હિત-અહિતનું ફળ ભોગવે. ૧૨૨.

અન્વયાર્થ :—જીવ બધું જાણે છે અને દેખે છે, સુખને ઇચ્છે છે, દુઃખથી ડરે છે, હિત-અહિતને (શુભ-અશુભ ભાવોને) કરે છે અને તેમના ફળને ભોગવે છે. ॥૧૨૨॥

આ, જીવ-વ્યાખ્યાનના ઉપસંહારની અને અજીવ-વ્યાખ્યાનના પ્રારંભની સૂચના છે.

બીજાચ બહુ પર્યાયથી એ રીત જાણી જીવને,
જાણો અજીવપદાર્થ જ્ઞાનવિભિન્ન જડ લિંગો વડે. ૧૨૩.

અન્વયાર્થ :—એ રીતે બીજા પણ બહુ પર્યાયો વડે જીવને જાણીને જ્ઞાનથી અન્ય એવાં (જડ) લિંગો વડે અજીવને જાણો. ॥૧૨૩॥

આ, આકાશાદિનું જ અજીવપણું દર્શાવવા માટે હેતુનું કથન છે.

છે જીવગુણ નહિ આભ-ધર્મ-અધર્મ-પુદ્ગલ-કાળમાં;
તેમાં અચેતનતા કહી, ચેતનપણું કહ્યું જીવમાં. ૧૨૪.

અન્વયાર્થ :—આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ, ધર્મ અને અધર્મમાં જીવના ગુણો નથી; (કારણ કે) તેમને અચેતનપણું કહ્યું છે, જીવને ચેતનતા કહી છે. ॥૧૨૪॥

આ વળી, આકાશાદિનું અચેતનત્વસામાન્ય નક્કી કરવા માટે અનુમાન છે.

સુખદુઃખસંચેતન, અહિતની ભીતિ, ઉદમ હિત વિષે
જેને કદી હોતાં નથી, તેને અજીવ શ્રમણો કહે. ૧૨૫.

અન્વયાર્થ :—સુખદુઃખનું જ્ઞાન, હિતનો ઉદમ અને અહિતનો ભય—એ જેને સદાય હોતાં નથી, તેને શ્રમણો અજીવ કહે છે. ॥૧૨૫॥

જીવ-પુદ્ગલના સંયોગમાં પણ, તેમના ભેદના કારણભૂત સ્વરૂપનું આ કથન છે (અર્થાત્ જીવ અને પુદ્ગલના સંયોગમાં પણ, જે વડે તેમનો ભેદ જાણી શકાય છે એવા તેમના ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપનું આ કથન છે).

સંસ્થાન-સંઘાતો, વરણ-રસ-ગંધ-શબ્દ-સ્પર્શ જે,
તે બહુ ગુણો ને પર્યાયો પુદ્ગલદરવનિષ્પન્ન છે. ૧૨૬.

જે ચેતનાગુણ, અરસરૂપ, અગંધશબ્દ, અવ્યક્ત છે,
નિર્દિષ્ટ નહિ સંસ્થાન, ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નહિ, તે જીવ છે. ૧૨૭.

અન્વયાર્થ :—(સમયતુરસ્ત્રાદિ) સંસ્થાનો, (ઔદારિકાદિ શરીર સંબંધી) સંઘાતો, વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દ—એમ જે બહુ ગુણો અને પર્યાયો છે, તે પુદ્ગલદ્રવ્યનિષ્પન્ન છે.

જે અરસ, અરૂપ તથા અગંધ છે, અવ્યક્ત છે, અશબ્દ છે, અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન છે (અર્થાત્ જેનું કોઈ સંસ્થાન કહ્યું નથી એવો છે), ચેતનાગુણવાળો છે અને ઈન્દ્રિયો વડે અગ્રાહ્ય છે, તે જીવ જાણો. ॥૧૨૬-૧૨૭॥

બે મૂળપદાર્થો કહેવામાં આવ્યા. હવે (તેમના) સંયોગપરિણામથી નિષ્પન્ન થતા અન્ય સાત પદાર્થોના ઉપોદ્ઘાત અર્થે જીવકર્મ અને પુદ્ગલકર્મનું ચક્ર વર્ણવવામાં આવે છે.

સંસારગત જે જીવ છે પરિણામ તેને થાય છે,
પરિણામથી કર્મો, કરમથી ગમન ગતિમાં થાય છે; ૧૨૮.
ગતિપ્રાપ્તને તન થાય, તનથી ઈન્દ્રિયો વળી થાય છે,
એનાથી વિષય ગ્રહાય, રાગદ્વેષ તેથી થાય છે. ૧૨૯.
એ રીત ભાવ અનાદિનિધન અનાદિસાંત થયા કરે
સંસારચક્ર વિષે જીવોને—એમ જિનદેવો કહે. ૧૩૦.

અન્વયાર્થ :—જે ખરેખર સંસારસ્થિત જીવ છે તેનાથી પરિણામ થાય છે (અર્થાત્ તેને સ્નિગ્ધ પરિણામ થાય છે), પરિણામથી કર્મ અને કર્મથી ગતિઓમાં ગમન થાય છે.

ગતિપ્રાપ્તને દેહ થાય છે, દેહથી ઈન્દ્રિયો થાય છે, ઈન્દ્રિયોથી વિષયગ્રહણ અને વિષયગ્રહણથી રાગ અથવા દ્વેષ થાય છે.

એ પ્રમાણે ભાવ, સંસારચક્રમાં જીવને અનાદિ-અનંત અથવા અનાદિ-સાંત થયા કરે છે—એમ જિનવરોએ કહ્યું છે. ॥૧૨૮-૧૩૦॥

આ, પુણ્ય-પાપને યોગ્ય ભાવના સ્વભાવનું (-સ્વરૂપનું) કથન છે.

છે રાગ, દ્વેષ, વિમોહ, ચિત્તપ્રસાદપરિણતિ જેહને,
તે જીવને શુભ વા અશુભ પરિણામનો સદ્ભાવ છે. ૧૩૧.

અન્વયાર્થ :—જેના ભાવમાં મોહ, રાગ, દ્વેષ અથવા ચિત્તપ્રસન્નતા છે, તેને શુભ અથવા અશુભ પરિણામ છે. ॥૧૩૧॥

આ, પુણ્ય-પાપના સ્વરૂપનું કથન છે.

શુભ ભાવ જીવના પુણ્ય છે ને અશુભ ભાવો પાપ છે;
તેના નિમિત્તે પૌદ્ગલિક પરિણામ કર્મપણું લહે. ૧૩૨.

અન્વયાર્થ :—જીવના શુભ પરિણામ પુણ્ય છે અને અશુભ પરિણામ પાપ છે; તે બંને દ્વારા પુદ્ગલમાત્ર ભાવ કર્મપણાને પામે છે (અર્થાત્ જીવના પુણ્ય-પાપભાવના નિમિત્તે શાતા-અશાતાવેદનીયાદિ પુદ્ગલમાત્ર પરિણામ વ્યવહારથી જીવનું કર્મ કહેવાય છે). ॥૧૩૨॥

આ, મૂર્ત કર્મનું સમર્થન છે.

છે કર્મનું ફળ વિષય, તેને નિયમથી અક્ષો વડે
જીવ ભોગવે દુઃખે-સુખે, તેથી કરમ તે મૂર્ત છે. ૧૩૩.

અન્વયાર્થ :—કારણ કે કર્મનું ફળ જે (મૂર્ત) વિષય તે નિયમથી (મૂર્ત એવી) સ્પર્શનાદિઈન્દ્રિયો દ્વારા જીવ વડે સુખે અથવા દુઃખે ભોગવાય છે, તેથી કર્મો મૂર્ત છે. ॥૧૩૩॥

આ, મૂર્તકર્મનો મૂર્તકર્મની સાથે જે બંધપ્રકાર તથા અમૂર્ત જીવનો મૂર્તકર્મની સાથે જે બંધપ્રકાર તેની સૂચના છે.

મૂરત મૂરત સ્પર્શ અને મૂરત મૂરત બંધન લહે;
આત્મા અમૂરત ને કરમ અન્યોન્ય અવગાહન લહે. ૧૩૪.

અન્વયાર્થ :—મૂર્ત મૂર્તને સ્પર્શ છે, મૂર્ત મૂર્તની સાથે બંધ પામે છે; મૂર્તત્વરહિત જીવ મૂર્તકર્મોને અવગાહે છે અને મૂર્તકર્મો જીવને અવગાહે છે (અર્થાત્ બંને એકબીજામાં અવગાહ પામે છે). ॥૧૩૪॥

આ, પુણ્યાસવના સ્વરૂપનું કથન છે.

છે રાગભાવ પ્રશસ્ત, અનુકંપાસહિત પરિણામ છે,
મનમાં નહીં કાલુષ્ય છે, ત્યાં પુણ્ય-આસ્રવ હોય છે. ૧૩૫.

અન્વયાર્થ :—જે જીવને પ્રશસ્ત રાગ છે, અનુકંપાયુક્ત પરિણામ છે અને ચિત્તમાં કલુષતાનો અભાવ છે, તે જીવને પુણ્ય આસ્રવે છે. ॥૧૩૫॥

આ, પ્રશસ્ત રાગના સ્વરૂપનું કથન છે.

અર્હત-સાધુ-સિદ્ધ પ્રત્યે ભક્તિ, ચેષ્ટા ધર્મમાં,
ગુરુઓ તણું અનુગમન—એ પરિણામ રાગ પ્રશસ્તના. ૧૩૬.

અન્વયાર્થ :—અર્હત-સિદ્ધ-સાધુઓ પ્રત્યે ભક્તિ, ધર્મમાં ખરેખર ચેષ્ટા અને ગુરુઓનું અનુગમન, તે ‘પ્રશસ્ત રાગ’ કહેવાય છે. ॥૧૩૬॥

આ, અનુકંપાના સ્વરૂપનું કથન છે.

દુઃખિત, તૃપ્તિત વા ક્ષુધિત દેખી દુઃખ પામી મન વિષે
કરુણાથી વર્તે જેહ, અનુકંપા સહિત તે જીવ છે. ૧૩૭.

અન્વયાર્થ :—તૃષ્ણાતુર, ક્ષુધાતુર અથવા દુઃખીને દેખી જે જીવ મનમાં દુઃખ પામતો થકો તેના પ્રત્યે કરુણાથી વર્તે છે, તેનો એ ભાવ અનુકંપા છે. ॥૧૩૭॥

આ, ચિત્તની કલુષતાના સ્વરૂપનું કથન છે.

મદ-ક્રોધ અથવા લોભ-માયા ચિત્ત-આશ્રય પામીને
જીવને કરે જે ક્ષોભ, તેને કલુષતા જ્ઞાની કહે. ૧૩૮.

અન્વયાર્થ :—જ્યારે ક્રોધ, માન, માયા અથવા લોભ ચિત્તનો આશ્રય પામીને જીવને ક્ષોભ કરે છે, ત્યારે તેને જ્ઞાનીઓ ‘કલુષતા’ કહે છે. ॥૧૩૮॥

આ, પાપાસ્રવના સ્વરૂપનું કથન છે.

ચર્યા પ્રમાદભરી, કલુષતા, લુબ્ધતા વિષયો વિષે,
પરિતાપ ને અપવાદ પરના, પાપ-આસ્રવને કરે. ૧૩૯.

અન્વયાર્થ :—બહુ પ્રમાદવાળી ચર્યા, કલુષતા, વિષયો પ્રત્યે લોલુપતા, પરને પરિતાપ કરવો તથા પરના અપવાદ બોલવા—એ પાપનો આસ્રવ કરે છે. ॥૧૩૯॥

આ, પાપાસ્રવભૂત ભાવોના વિસ્તારનું કથન છે.

સંજ્ઞા, ત્રિલેશ્યા, ઈન્દ્રિયશતા, આર્તરૌદ્ર ધ્યાન બે,
વળી મોહ ને દુર્યુક્ત જ્ઞાન પ્રદાન પાપ તણું કરે. ૧૪૦.

અન્વયાર્થ :—(ચારેય) સંજ્ઞાઓ, ત્રણ લેશ્યા, ઈન્દ્રિયવશતા, આર્ત-રૌદ્રધ્યાન, દુઃપ્રયુક્ત જ્ઞાન (—દુષ્ટપણે અશુભ કાર્યમાં જોડાયેલું જ્ઞાન) અને મોહ—એ ભાવો પાપપ્રદ છે. ॥૧૪૦॥

પાપની અનંતર હોવાથી, પાપના જ સંવરનું આ કથન છે (અર્થાત્ પાપના કથન પછી તુરત જ હોવાથી, અહીં પાપના જ સંવરનું કથન કરવામાં આવ્યું છે).

માર્ગે રહી સંજ્ઞા-કષાયો-ઈન્દ્રિનો નિગ્રહ કરે,
પાપાસ્રવનું છિદ્ર તેને તેટલું રૂંધાય છે. ૧૪૧.

અન્વયાર્થ :—જેઓ સારી રીતે માર્ગમાં રહીને ઈન્દ્રિયો, કષાયો અને સંજ્ઞાઓનો જેટલો નિગ્રહ કરે છે, તેટલું પાપાસ્રવનું છિદ્ર તેમને બંધ થાય છે. ॥૧૪૧॥

આ, સામાન્યપણે સંવરના સ્વરૂપનું કથન છે.

સૌ દ્રવ્યમાં નહિ રાગ-દ્વેષ-વિમોહ વર્તે જેહને,
શુભ-અશુભ કર્મ ન આસ્રવે સમદુઃખસુખ તે ભિક્ષુને. ૧૪૨.

અન્વયાર્થ :—જેને સર્વ દ્રવ્યો પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ કે મોહ નથી, તે સમસુખદુઃખ ભિક્ષુને (—સુખદુઃખ પ્રત્યે સમભાવવાળા મુનિને) શુભ

અને અશુભ કર્મ આસવતું નથી. ॥૧૪૨॥

આ, વિશેષપણે સંવરના સ્વરૂપનું કથન છે.

જ્યારે ન યોગે પુણ્ય તેમ જ પાપ વર્તે વિરતને,
ત્યારે શુભાશુભકૃત કર્મનો થાય સંવર તેહને. ૧૪૩.

અન્વયાર્થ :—જેને (—જે મુનિને), વિરત વર્તતાં થકાં, યોગમાં પુણ્ય અને પાપ જ્યારે ખરેખર હોતાં નથી, ત્યારે તેને શુભાશુભભાવકૃત કર્મનો સંવર થાય છે. ॥૧૪૩॥

આ, નિર્જરાના સ્વરૂપનું કથન છે.

જે યોગ-સંવરયુક્ત જીવ બહુવિધ તપો સહ પરિણમે,
તેને નિયમથી નિર્જરા બહુ કર્મ કેરી થાય છે. ૧૪૪.

અન્વયાર્થ :—સંવર અને યોગથી (શુદ્ધોપયોગથી) યુક્ત એવો જે જીવ બહુવિધ તપો સહિત પ્રવર્તે છે, તે નિયમથી ઘણાં કર્મોની નિર્જરા કરે છે. ॥૧૪૪॥

આ, નિર્જરાના મુખ્ય કારણનું કથન છે.

સંવર સહિત, આત્મપ્રયોજનનો પ્રસાધક આત્મને
જાણી, સુનિશ્ચળ જ્ઞાન ધ્યાવે, તે કર્મરજ નિર્જરે. ૧૪૫.

અન્વયાર્થ :—સંવરથી યુક્ત એવો જે જીવ, ખરેખર આત્માર્થનો પ્રસાધક (સ્વપ્રયોજનનો પ્રકૃષ્ટ સાધક) વર્તતો થકો, આત્માને જાણીને (—અનુભવીને) જ્ઞાનને નિશ્ચળપણે ધ્યાવે છે, તે કર્મરજને ખેરવી નાખે છે. ॥૧૪૫॥

આ, ધ્યાનના સ્વરૂપનું કથન છે.

નહિ રાગદ્વેષવિમોહ ને નહિ યોગસેવન જેહને,
પ્રગટે શુભાશુભ બાળનારો ધ્યાન-અગ્નિ તેહને. ૧૪૬.

અન્વયાર્થ :—જેને મોહ અને રાગદ્વેષ નથી તથા યોગોનું સેવન

નથી (અર્થાત્ મન-વચન-કાયા પ્રત્યે ઉપેક્ષા છે), તેને શુભાશુભને બાળનારો ધ્યાનમય અગ્નિ પ્રગટે છે. ॥૧૪૬॥

આ, બંધના સ્વરૂપનું કથન છે.

જો આત્મા ઉપરક્ત કરતો અશુભ વા શુભ ભાવને,
તો તે વડે એ વિવિધ પુદ્ગલકર્મથી બંધાય છે. ૧૪૭.

અન્વયાર્થ :—જો આત્મા રક્ત (વિકારી) વર્તતો થકો ઉદ્ધિત શુભ કે અશુભ ભાવને કરે છે, તો તે આત્મા તે ભાવ વડે (—તે ભાવના નિમિત્તે) વિવિધ પુદ્ગલકર્મથી બદ્ધ થાય છે. ॥૧૪૭॥

આ, બંધના બહિરંગ કારણ અને અંતરંગ કારણનું કથન છે.

છે યોગહેતુક ગ્રહણ, મનવચકાય-આશ્રિત યોગ છે;
છે ભાવહેતુક બંધ, ને મોહાદિસંયુત ભાવ છે. ૧૪૮.

અન્વયાર્થ :—ગ્રહણનું (—કર્મગ્રહણનું) નિમિત્ત યોગ છે; યોગ મનવચનકાયજનિત (આત્મપ્રદેશપરિસ્પંદ) છે. બંધનું નિમિત્ત ભાવ છે; ભાવ રતિરાગદ્વેષમોહથી યુક્ત (આત્મપરિણામ) છે. ॥૧૪૮॥

આ, મિથ્યાત્વાદિ દ્રવ્યપર્યાયોને (—દ્રવ્યમિથ્યાત્વાદિ પુદ્ગલ-પર્યાયોને) પણ (બંધના) બહિરંગ-કારણપણાનું પ્રકાશન છે.

હેતુ ચતુર્વિધ અષ્ટવિધ કર્મો તણાં કારણ કહ્યા,
તેનાંય છે રાગાદિ, જ્યાં રાગાદિ નહિ ત્યાં બંધ ના. ૧૪૯.

અન્વયાર્થ :—(દ્રવ્યમિથ્યાત્વાદિ) ચાર પ્રકારના હેતુઓ આઠ પ્રકારનાં કર્મોનાં કારણ કહેવામાં આવ્યા છે; તેમને પણ (જીવના) રાગાદિભાવો કારણ છે; રાગાદિભાવોના અભાવમાં જીવો બંધાતા નથી. ॥૧૪૯॥

આ, દ્રવ્યકર્મમોક્ષના હેતુભૂત પરમ-સંવરરૂપે ભાવમોક્ષના સ્વરૂપનું કથન છે.

હેતુ-અભાવે નિયમથી આસ્રવનિરોધન જ્ઞાનીને,
આસ્રવભાવ-અભાવમાં કર્મો તણું રોધન બને; ૧૫૦.
કર્મો-અભાવે સર્વજ્ઞાની સર્વદર્શી થાય છે,
ને અક્ષરહિત, અનંત, અવ્યાબાધ સુખને તે લહે. ૧૫૧.

અન્વયાર્થ :—(મોહરાગદ્વેષરૂપ) હેતુનો અભાવ થવાથી જ્ઞાનીને નિયમથી આસ્રવનો નિરોધ થાય છે અને આસ્રવભાવના અભાવમાં કર્મનો નિરોધ થાય છે. વળી કર્મોનો અભાવ થવાથી તે સર્વજ્ઞ અને સર્વલોકદર્શી થયો થકો ઈન્દ્રિયરહિત, અવ્યાબાધ, અનંત સુખને પામે છે. ॥૧૫૦-૧૫૧॥

આ, દ્રવ્યકર્મમોક્ષના હેતુભૂત એવી પરમ નિર્જરાના કારણભૂત ધ્યાનનું કથન છે.

દેગજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ ને પરદ્રવ્યવિરહિત ધ્યાન જે,
તે નિર્જરાનો હેતુ થાય સ્વભાવપરિણત સાધુને. ૧૫૨.

અન્વયાર્થ :—સ્વભાવસહિત સાધુને (—સ્વભાવપરિણત કેવળી-ભગવાનને) દર્શનજ્ઞાનથી સંપૂર્ણ અને અન્યદ્રવ્યથી અસંયુક્ત એવું ધ્યાન નિર્જરાનો હેતુ થાય છે. ॥૧૫૨॥

આ, દ્રવ્યમોક્ષના સ્વરૂપનું કથન છે.

સંવરસહિત તે જીવ પૂર્વ સમસ્ત કર્મો નિર્જરે
ને આયુવેદ્યવિહીન થઈ ભવને તજે; તે મોક્ષ છે. ૧૫૩.

અન્વયાર્થ :—જે સંવરથી યુક્ત છે એવો (કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્ત) જીવ સર્વ કર્મોને નિર્જરતો થકો વેદનીય અને આયુષ રહિત થઈને ભવને છોડે છે; તેથી (એ રીતે સર્વ કર્મપુદ્ગલોનો વિયોગ થવાને લીધે) તે મોક્ષ છે. ॥૧૫૩॥

